

דבר תורה שכתבתי ביום ג' מרחשוון תשע"ט, יום ו' לסדר "ולא יכרת כל בשר עוד". זה היה יום שישי של ימי אבלו של רבי יעקב דוב שטרנבורג ז"ל. אני זוכר איך שהכרתי אותו בשנת תשכ"ז בסינט מוריץ בסוף דצמבר כאשר הבעל המלון פולדי ברמן יב"א שם אותנו באותו חדר. ומאותו זמן והלאה נשארנו בקשר והיינו קרובים וידידים וקירבה נפשית שררה ביננו וקשה מאוד ההפחדה. תהיינה השורות הקצרות דלהלן שכתבתי בעניין שילוח הקן נר זיכרון לעילוי נפשו היקרה.

הסדרה כי תצא היא כנראה היותר עשירה במצוות. לפי מניין ספר החינוך, יש בה 73 מצוות (עשה ולא תעשה) ורק 62 מצוות בפרשת אמור. בין המצוות של פרשת כי תצא יש שתי מצוות דהיינו מצוות לא תעשה ומצוות עשה המתייחסות לאותו עניין, מסובך ואפילו מעורבב, שעליו נכתב הרבה במשך כל הדורות עם מסקנות ופסקים סותרים והפוכים, אני מתכווין לשילוח הקן. בתורה יש רק שתי פסוקים בדברים כ"ב, פסוקים ו, ז: 'כי יקרא קן ציפור לפניך בדרך בכל עץ או על הארץ אפרוחים או ביצים והאם רובצת על האפרוחים או על הביצים לא תיקח האם על הבנים. שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך למען ייטב לך והארכת ימים.' יש שאלות חשובות במצווה זו שלא זכו לשום התייחסות מפורשת בספרות חז"ל. וזאת כנראה משום שהם התעסקו בדיוניהם בניתוח המקורות של המצווה ולא בציון הדרכים לקיום המצווה ולא בתיאור הפרטים המציאותיים.

השאלה הראשונה שהטרידה אותי היא: מה המשמעות המדויקת של הביטוי 'האם על הבנים?' האם האיסור חל על לקיחת האם והבנים ביחד או שהאיסור חל כבר על לקיחת האם בלבד כאשר היא רובצת על הבנים? הרי אנחנו מוצאים הביטוי 'אם על בנים' בפרשת וישלח (ל"ב, י"ב) ובנביא הושע (י, י"ד) עם בלי שום ספק, המשמעות האם עם הבנים. אבל כנראה פה צריכים להבין האם מעל הבנים, כלומר איסור לקחת האם כאשר היא יושבת על הבנים. אכן תרגום יונתן תירגם: לא תיסב אימא מעל בניה. וכן אנחנו מוצאים בתוספתא חולין: הנוטל אם מעל הבנים (י: ט"ו) וכן לא יטול אדם אם מעל הבנים (י: ט"ז) ועוד יותר מדויק, אחד נוטל את האם ואחד נוטל את הבנים (י: י"ג) הנוטל את האם חייב. מכאן אנחנו רואים שאם הוא נוטל את האם בלבד, כאשר היא רובצת על הביצים או על האפרוחים, הוא חייב ואין צריך לומר אם הוא נוטל את האם עם בנים או שהוא לקח את כל הקן כולו. לכן בכל מקום שמדובר על הביטוי "אם על בנים" בנושא שילוח הקן הכוונה היא: אם מעל הבנים.

שאלה שנית מתייחסת להגדרה ולמשמעות של הלאו והעשה של מצוות שילוח הקן. האם משמעותה של המצווה הזו היא שמי שפוגש בקן ציפור ורוצה לקחת את הביצים או את האפרוחים חייב לשלח את האם מן הקן לפני שיוכל לזכות את הביצים או את האפרוחים. או שמא מצוות שילוח הקן היא מצוות חיובית לשלח את האם מכל מקום, אפילו אם הוא לא מעוניין בפירות הקן. או במלים אחרות, האם המצוות עשה של שילוח הקן היא עיקרו של העניין ותכליתו, אפילו אם הוא לא מעוניין בביצים, או אולי שהמצוות עשה של שילוח הקן אינה באה אלא לתקן את הלאו ולאפשר את לקיחת הביצים? שאלה חמורה.

אגב אורחא שאלה נוספת, למה מדברים על שילוח הקן כאשר באמת שולחים רק את האם ומשתמשים בקן? ויותר סביר היה לדבר על שילוח הציפור או על שילוח האם. אולי בחרו בביטוי זה כדי שלא להתערבב עם שילוח הציפור החיה של המצורע המיטהר או שלו להיטעה במצוות אותו ואת בנו ולחשוב שיש לשלח את האם. אבל הזהירו, אלו רק שיקולים אישיים.

נחזור לשאלה השנייה, רבת הענפים וכדי לבדוק את העניין נעיין במשנה לפני האחרונה של מסכת חולין. 'הנוטל אם על הבנים, רבי יהודה אומר, לוקה ואינו משלח, וחכמים אומרים משלח ואינו

לוקה. זה הכלל: כל מצוות לא תעשה שיש בה קום עשה, אין לוקין עליה. רבי יהודה, סתם רבי יהודה הוא רבי יהודה בנו של התנא אילעאי, הוא היה תלמיד רבי עקיבא וחי במאה השנית. רבי יהודה סובר שיש שתי מצוות מקבילות ואצמעות: הלאו דלא תיקח האם מעל הבנים והעשה לשלח את האם. הוא סובר שהציווי לשלח את האם אינו נועד לתקן את הלאו שלא תיקח האם מעל הבנים אלא הוא אפילו קודם ללאו. לכן אם אדם פוגש בקן ורוצה לקחת את הביצים, הוא צריך לשלח את האם. לפי תפיסת רבי יהודה אפשר לשלח את האם מבלי לעבור על הלאו. וכך פירש רש"י את פסוקי התורה לפי שיטת רבי יהודה בגמרא חולין קמ"א ע"א בד"ה שלח מעיקרא 'הכי קאמר קרא: לא תיקח האם, אבל מה יש עליך לעשות? שלח תשלח את האם.

בנוגע לדרכי השליחה, כיצד משלח האם? רב הונא אמר ברגליה, רב יהודה אמר בכנפיה (חולין קמ"א ע"ב) שימו לב שפה מדובר ברב יהודה בר יחזקאל, אמורא בבלי מהמאה השלישית (בערך 225 בערך שנת מות רבי יהודה הנשיא עד 299, לפי מכתבו של רב שרירא גאון). זאת אומרת שהפיתרון להפריח את האם מן הקן על ידי רעש או על ידי מכות על הקיר או על העץ כדי להפריד אותה ולא לעבור על הלאו ד' לא תיקח האם על הבנים' כמו שהציע הרב יעקב עטלינגר בבנין ציון החדשות סימן י"ד בשם רבו הרב אברהם בינג, לא נלקח בחשבון על ידי האמוראים. מכאן שהם לא ראו דרך אחרת לשלח את האם מלקחת את האם מעל הבנים על מנת לשלוח אותה מיד ברגליה או בכנפיה. לכן בהכרח, לפי רבי יהודה, לקיחת האם מעל הבנים על מנת לשלח אותה מיד לא נחשבת לעברת הלאו דלא תיקח האם מעל הבנים אלא כאמצעי השילוח בלי לעבור על הלאו דלא תיקח האם מעל הבנים. כך אפשר להבין איך רבי יהודה יכול לשלח את האם מבלי לעבור על הלאו. הרחבתי את הדיבור על הבנת שיטת רבי יהודה מפני שהיום הדעה וההבנה הרווחת בהרבי חוגי היהדות הנמצאים תחת השפעת הקבלה והזוהר, כלומר העולם החסידי וחלק גדול מהעולם הספרדי, קרובה יותר לשיטת רבי יהודה, אף על פי שאין ההלכה כמותו. ואולם, בניגוד לשיטה הקבלית, למיטב הבנתי, אין שום התחלת הוכחה ואפילו לא רמז שהמצוות עשה לשלח את האם, שהיא מצווה חיובית 'מעיקרא' תהייה חלה אם אינו מעוניין בביצים או האפרוחים.

עכשיו נעיין בשיטת החכמים שסוף סוף הלכה כמותם, וכפי שהבין אותה הרמב"ם. לפי שיטתם המצוות עשה לשלח את האם אינה 'ציוי מעיקרא' אבל היא נוצרה אחר שהפוגש את הקן עבר ולקח את האם. המצוות עשה של שילוח הקן קיימת אך ורק מחמת העברה של הלאו לקחת האם מעל הבנים ועשה מסוג זה נקרא לאו הניתק לעשה והמשמעות היא שהלאו נעתק ועבר ממצב אחד למצב שני, כלומר ממצב הלאו השלילי למצב העשה החיובי כדי לתקן במקצת או בכלול את הלאו. למשל אם אדם גזל חפץ ועבר על הלאו 'לא תגזול', הלאו הזה ניתק לעשה 'והשיב את הגזלה אשר גזל'. וכך הוא ניצל לפי שעה מן המלקות מפני שבמקרה של לאו הניתק לעשה, הכלל הוא שאף על פי שהוא עוד לא קיים את העשה, כל זמן שהוא עוד יכול לקיים את העשה אינו לוקה. זאת אומרת שאם הוא לקח את האם, כל עוד שהאם היא ברשותו הוא אינו לוקה. אבל אם הוא שחט אותה או אם היא ברכה או מתה אז הוא לוקה מפני שהוא כבר לא יכול לקיים את העשה. כך פוסק הרמב"ם לפי גרסת ספרי ספרד. נחזור למקרה הגזול, הוא ניצל מן המלקות כאשר הוא משיב את הגזלה אבל בסופו של דבר הוא לא מקבל ברכת יישר כוח וריח הגזלה נשאר. ולכן לא מברכים על השבת גזלה מפני שזו מצווה הבאה בעבירה. אבל בעניינו של שילוח הקן הדבר פחות ברור מפני שהתורה נותנת לעברייין שעבר על הלאו ברכת יישר כוח כביכול ומברכת אותו באריכת ימים. ולכן אפשר להבין שבמקרה הזה המחילה והסליחה הן מלאות. וכך יובן שיש גדולים שנקטו הדעה שיש מצווה חיובית לשלח את האם מן הקן והיא תמחוק לגמרי את הלאו המקורי ולכן יש דעה שמברכים על המצוות עשה הזו. אבל כל זה רק אם הוא רוצה לקחת את הביצים. אחרת אין בשילוח האם רק אכזריות וצער בעל חיים בלי שום תועלת, לפי דברי הגמרא והראשונים.

נשארת לי שאלה חוזרת ומטרידה שהקשתי לפני אבא ז"ל מעודי ועד היום הזה ולא מצאתי אף אחד שהתייחס לה. אם התורה מברכת באריכת ימים מי ששולח את האם בשביל לזכות בבנים מפני שתיקן את עברת הלאו המקורי לפי שיטת חכמים או למי שלא עבר על הלאו כלל לפי שיטת רבי יהודה אז האיש שלא מעוניין בביצים ושהמצווה הזו אינה מוטלת עליו כלל כמו שכתב בהדיא הרב רבינו ניסים בחידושו על מסכת חולין וכשעובר האיש הזה לפני הקן ומתחשב ואומר לעצמו או לפני בוראו "אני לא רוצה להפריע את הטבה ומעשה בראשית ואני לא רוצה לגרום צער לבעלי חיים ללא סיבה וללא הצדקה", למה ימנע מברכת אריכת ימים? אדרבה אני רוצה לומר שהוא גם כן בכלל הברכה.

הצעתי תואמת את דברי הרמב"ם במורה נבוכים (חלק ג' מ"ח) לפיהם כאשר האדם לא יוכל לקחת את האם, לעיתים יעזוב אף את הביצים והבנים שעל הרוב אינם ראויים לאכילה וכך ינצל הקן כולו. האברבנל כותב אותו טעם והוא מדגיש את עיקרו של העניין שהוא לא לפגוע באם. הוא משווה את האם לעץ העושה פרי שאסור לפגוע בו כדי שימשיך לתת פרי. גם כאן תכלית המצווה היא לא לפגוע באם כדי שהיא תמשיך לגדל בנים. אם הקן ינצל, מה טוב ואף אם בסופו של דבר כן יפגע בגוזלים, עדיין תכלית המצווה הושלמה כאשר האם נצלה ותוכל להמשיך לגדל בנים. כללו של דבר, לפי הגדולים האלה, הרשות לזכות בסוף התהליך בבנים או בביצים אינה תכלית המצווה אלא ויתור לנטיית האדם ההולך אחרי ליבו.

וכך נוכל להבין את דברי המשנה האחרונה של מסכת חולין, המתארים את מצוות שילוח הקן כ"מצווה קלה שהיא כאיסור". המפרשים הבהירו את המלים "שהיא כאיסור" שהפסד הנגרם על ידי שמירת המצווה מועט. אבל אף אחד לא התייחס למלים "מצווה קלה" כאשר באמת היא קשה ולפעמים אפילו מסוכנת. אבל לפי הצעתי העניין קל להבין כאשר כל מה שנדרש באופן יסודי מהפוגש את הקן לעשות כאשר הוא לא מעוניין בביצים או בבנים, הוא לעבור ולא להזדקק בקן ביוזעין ובמתכווין, לא מתוך רשלנות והזנחה אבל מתוך החלטה מיושבת בכובד ראש אחר שיקול יסודי וההכרעה שלא להפריע את סדר הטבע ולקיים את דברי התורה, וזה באמת מצווה קלה.

בסופו של דבר שימו לב שהביטוי בשולחן ערוך חייב לשלח משמע שיש איסור לקחת את האם מעל הבנים ולזכות בביצים קודם השילוח ואם לקחה ולא שילח ילקה רק אחר שאינו יכול לקיים את העשה. והביטוי פטור לשלח משמע שהוא מותר לצוד את האם ולזכות בביצים אפילו בנוכחותה.

אני מקווה שהצלחתי להבהיר ולפשט את העניין המסובך הזה מעט מזער ולא בלבילתי אתכם חס ושלום. אחרת החיסרון אצלי ועימכם הסליחה.

יוסף יצחק בן אליעזר ז"ל איידלר מבריסל, כעת בציריך.